

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ
ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Арашан гуманитардык
институтунун
ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ

Araşan Sosyal Bilimler
Enstitüsü
İLMÎ DERGİSİ

3-4

БИШКЕК / BİŞKEK - 2007

Orta Asya Bağımsız Türk Devletlerindeki Dini İdarenin Yeniden Yapılanmasına Örnek Teşkil Etmesi Açısından Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilatının Tarihi Süreç İçinde Yapılanması Ve Günümüzdeki Durumu

Prof. Dr. Ömer ÇELİK

Özet:

Türk milletleri, bin yılı aşkın bir zamandan beri din olarak İslâm'ı seçmiş ve bu inancı ayakta tutmak için büyük fedakârlıklar göstermiştir. Bugün de gerek Türkiye içinde gerekse Türkiye dışındaki Türk Cumhuriyetlerin arasında İslâm dini önemli yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti İslâm dininin inançlarını, ibadet ve ahlâk esaslarını yürütmek için, din konusunda toplumu aydınlatmak üzere Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilâtını kurmuştur. Dolayısıyla, bu makalemizde diğer Türk Cumhuriyetlerinde Kıbrıs, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan gibi kardeş Türk devletlerinde ve dünyadaki diğer Türk topluluklarına hizmet verecek elemanların yetiştirilmesi için ve gelecek olan nesillerimizi daha büyük tehlikelerden koruyabilmemiz için, doğru ve sağlıklı bir din eğitimi ve bir Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilâtına olan ihtiyaç ele almaktayız.

Anahtar kelimeler: Türk milletleri, Türkiye, Türk Cumhuriyetleri, Diyanet İşleri Başkanlığı, İslâm dini, din eğitimi, ahlâk, ibadet, esaslar.

Abstract:

Historical background, construction and today's position of Turkish religious affairs as an example for the development and reconstruction of religious affairs in Central Asian Turkic republics

Turkic nations embraced Islam ten centuries ago and they eagerly made efforts to protect their belief. Today, Islam is the most popular religion in Turkey and Central Asian states. To enlighten and educate the people with reliable knowledge in religious issues exemplary steps of Turkish Republic in the field of religious education might be implemented in central Asia. No doubt, only the hand of religious affairs or ministry of religion can better perform this kind of implementations. This article draws the attentions towards the need of establishment a new department of religious affairs to teach true Islam and produce new Muslim scholars in central Asian states.

Key words: Turkic nations, Central Asian states, Islam, religion, religious affairs.

Аннотация:

Тюркские народы уже как тысячу лет, избрали верой исповедания религию Ислам и на протяжении всего этого времени, оберегают свои религиозные интересы. И на сегодняшний день как в Турции так и за ее пределами, в других тюрко-язычных странах религия Ислам занимает самое важное место. Турецкая Республика для того, чтобы защищать религиозные интересы, Исламские ценности, основы нравственности и поклонения, для

религиозного просвещения народа учредила министерство по делам религии. Так вот в этой статье говорится о необходимости такого же министерского ведомства в других тюркско-язычных странах, таких как Кипр, Азербайджан, Кыргызстан, Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Таджикистан для того, чтобы были специалисты религиоведения, воспитывать здоровое и нравственное поколение на благо своей стране.

Ключевые слова: Тюркские народы, Турция, тюрко-язычные республики, министерство по делам религии, религия Ислам, нравственность, духовное воспитание, поклонение, основы.

I. GİRİŞ¹

Türk milleti, bin yılı aşkın bir zamandan beri din olarak İslâm'ı seçmiş ve bu inancı ayakta tutmak için büyük fedakârlıklar göstermiştir. Bugün de gerek Türkiye içinde gerekse Türkiye dışındaki Türk varlığı arasında İslâm dini en güçlü dinamiklerin başında yer almaktadır. Anadolu'da son Türk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran irade, İslâm dininin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilâtını kurmuştur.

Bilindiği üzere, İslâm ülkeleri arasında Lâikliği benimsemiş tek ülke olan Türkiye'nin Lâiklik anlayışı Avrupa ülkelerinden farklıdır. Son yıllarda 'Türk modeli' olarak dünyaya takdim edilen bu modelde, Avrupa ve ABD uygulamalarının aksine, Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı bütün kuruluşlar ve din eğitimi veren bütün okullar kamu alanı içine alınarak devlet tarafından yönetilmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı 2000 yılı istatistiklerine göre Türkiye'de mevcut 75.002 camide 75.433 görevlinin % 27.12'si yüksek okul; % 68'i lise ve ortaokul (% 63.94'ü İmam-Hatip lisesi); % 2.14'ü ilkokul mezunudur. Oysa bu çağda, halkla iç içe olan mihrap görevlilerinin lise ve orta okul değil, üniversite mezunu olmalarına ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacın karşılanması için İlahiyat fakültelerinin talebe kontenjanlarının artırılması ve bu fakültelerin asıl kaynağını oluşturan İmam-hatip liselerindeki öğrenci sayısının artması gerekmektedir. İlahiyat fakültelerinden mezun olan liyakatli elemanlar Diyanet teşkilatı bünyesinde görevlendirilerek camilerin zamanla daha ehliyetli, millete ve devlete en çok fayda sağlayacak kimselere devredilmesi sağlanmalıdır.

Ayrıca yurt dışındaki vatandaşlarımıza hizmet veren din görevlileri ile, Kıbrıs, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan gibi kardeş Türk devletleri ve dünyadaki diğer Türk topluluklarına hizmet verecek elemanların Türkiye'den beklendiği gerçeği de göz önüne alındığında, din eğitimi kurumlarının sayı ve kontenjanlarının ve keyfiyetlerinin artırılmasına olan ihtiyaç, yeryüzündeki Türk varlığı için vazgeçilemez bir olgudur.

Gençlerimiz arasında yayılma istidadı gösteren ve mensuplarını intihar vb. kötülöklere iten Satanizm, gençlerimizi tehdit eden pornografi ve gerek Türkiye'deki gerekse Türkiye dışındaki Türk varlığını tehdit eden muzır ve terörist hareketlere karşı köklü bir mücadelenin yolu da sağlıklı bir din eğitiminden geçmektedir.

Hülâsa; dünya insanlık câmiasının saygın bir üyesi olmak yolunda yürüten ve dünyaya açılan Türkiye'nin ve diğer Türk Cumhuriyetlerinin geleceği demek olan nesillerimizi daha büyük tehlikelerden koruyabilmemiz için, doğru ve sağlıklı bir din eğitimine ve dinî hayatı koordine eden modern bir Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatına olan ihtiyaç ortadadır.

II. T.C. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ
TARİHÇE ve STATÜSÜ
ve BU STATÜYE YÖNELİK BAZI TEKLİFLER

A. TARİHÇE VE STATÜ

Osmanlı Devletinde şeyhülislâmlık tarafından yürütülen dinî hizmetler, Türkiye Cumhuriyeti'nde, Cumhuriyetin kurulduğu 1920'den sonraki ilk dört yılda Şer'iyye ve Evkaf Vekâletince, 1924'ten sonra da Diyanet İşleri Reisliği'nce yürütüldü. 23 Nisan 1920'de 9 sayılı kanunla oluşturulan icra vekilleri hey'etinde (bakanlar kurulu) bir de Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti adıyla bir vekâlet bulunmaktaydı. Bu vekâlet Şer'iyye ve Evkaf Nezâreti'nin yetki ve sorumluluklarını üstlendi. Bu vekâlete, başkanlığı Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı TBMM'ce seçilen veya oluşturulan ilk hükümette sırayla: Mustafa Fehmi Efendi, Abdullah Azmi Efendi, Mehmed Vehbi Efendi, Musa Kâzım Efendi ve Mustafa Fevzi Efendi tayin edildiler².

Şer'iyye ve Evkaf vekilleri Cumhuriyetin ilk hükümetinde ve TBMM'nde saygınlığı olan vekillerdi. Bu sebeple, zaman zaman TBMM'ne ve icra vekilleri hey'etine başkanlık etmişlerdir.

Şer'iyye ve Evkaf Vekâletinde "fetva hey'eti", "tedkikât ve te'lifât-ı İslâmiye hey'eti" ve "tedrîsât ve tefîşât hey'eti" olmak üzere üç hey'et bulunmaktaydı³.

3 Mart 1924'te ise, Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti ile Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekâletinin ilgâsına dair 29 nolu kanunla Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti yerine Başvekâlete bağlı Diyanet İşleri Reisliği ve Evkaf Umumi Müdürlüğü kuruldu. Kanununun 1. maddesinde Diyanet İşleri Reisliği'nin yeri ve görevi şu şekilde ifade edildi:

"Türkiye Cumhuriyetinde muâmelât-ı nâsa dair olan ahkâmın teşrî ve infâzı TBMM ile onun teşkil ettiği hükümete ait olup dîn-i mübîn-i İslâm'ın bundan mâadâ i'tikâdât ve ibâdâta dair bütün ahkâm ve mesâlihinin tedvîri ve müessesât-ı dîniyenin idâresi için Cumhuriyetin makarrında bir Diyanet İşleri Reisliği makamı ihdâs edilmiştir."

Kanununun 3. maddesinde Diyanet İşleri reisinin başvekilin teklifi üzerine cumhurreisi tarafından atanacağı; 4. maddesinde Diyanet İşleri Reisliği'nin başvekâlete bağlı ve bütçesinin başvekâletin bütçesine dahil olduğu; Diyanet İşleri Reisliği ile ilgili bir nizamnâme hazırlanacağı; 5. maddesinde ülke sınırları içindeki bütün cami, mescid, tekke ve zâviyelerin idâresi ile buralardaki görevlilerin tayin ve azillerine Diyanet İşleri reisinin yetkili olduğu yer almıştır⁴.

Başlangıcından bu güne kadar Diyanet İşleri reisliğine çeşitli aralıklarla görev yapan 15 zevât tayin edilmiştir. Şu an bu görevi 16. reis olarak Prof.Dr. Ali Bardakoğlu yürütmektedir.

Bu makam, kurulduğu günün şartlarına uygun olarak merkezde reis, hey'et-i müşâvere, tedkik-i mesâhif hey'eti reisliği, müessesât-ı dîniyye müdüriyeti, memûrîn ve sicil müdüriyeti, levâzım müdüriyeti, tahrîrât ve evkaf müdüriyeti ile taşrada 391 müftülükten meydana gelmekteydi.

Diyanet İşleri Reisliği'nin merkez ve taşra teşkilâtının idarî yapısı ilk defa 1927 yılı bütçe kanununda yer aldı⁵.

10 Kasım 1925 tarih ve 677 sayılı "tekke ve zâviyeler ile türbelerin seddine ve türbedarlıklar ile birtakım unvanların men ve ilgâsına dair kanun"la tekke ve zâviyelerin kapatılmasıyla Diyanet İşleri Reisliği'nin görevi daraltılmış oldu.

30 Haziran 1929 tarihli Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 1452 sayılı “Devlet memurları maaşlarının tevhid ve teâdülüne dair kanun”a⁶ ekli Diyanet İşleri Reisliği Kadro Cetvelinde ilk olarak Diyanet İşleri Reisliği’nin maaşlı memurları gösterildi⁷.

8 Haziran 1931’de kabul edilen ve 13 Haziran 1931’de Resmi Gazete’de yayınlanan 1827 sayılı “Evkaf Umum Müdürlüğü 1931 malî senesi bütçe kanunu”⁸ ile bu tarihten itibaren bütün cami ve mescidlerin idaresi buradaki görevliler (4081 cami görevlisi) ile İstanbul’daki 26 kürsü ve cuma vâizi Evkaf Umum Müdürlüğüne devredildi⁹.

14 Haziran 1935’te kabul edilen ve 22 Haziran 1935 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan 2800 sayılı “Diyanet İşleri Reisliği teşkilâtı ve vazifeleri hakkında kanun” ise Diyanet İşleri Başkanlığının ilk teşkilât kanunudur.

5 Temmuz 1939 tarih ve 3665 sayılı kanunla bu kanunda değişiklik yapılarak reis muâvinliği kadrosu ihdâs edildi. 1950’de ise, 2800 sayılı kanunda yeni bir değişiklik yapan 5634 sayılı kanun çıkarılarak Diyanet İşleri Başkanlığı yeniden düzenlendi. 29 Nisan 1950’de yürürlüğe giren bu kanunla merkez teşkilâtındaki bazı birimlerin adları değiştirildi; bazı birimler (hayrât hademesi ve yayin müdürlüğü) ve geçici vâizlik ihdâs edildi. Bütün vâizler maaşlı kadroya geçirildi. Ayrıca, 1931’de Vakıflar Umum Müdürlüğüne devredilen camiler ve görevlileri, Başkanlık bünyesine alındı ve böylece 4503 hayrât hademesi Diyanet İşleri Başkanlığına bağlandı. Köy ve kasabalarda kadrosuz olarak imamlık yapmak isteyenler de Başkanlık ve müftülüklerin iznine tâbi kılındı. D ve S cetvellerinde gösterilen hayrât hademesi ve Kur’an öğreticileri dışında merkez teşkilâtına 52, taşra teşkilâtına 889 olmak üzere toplam 941 kadro verildi. 2 Temmuz 1951’de çıkarılan 5806 sayılı kanunla da Dinî Yayınlar Döner Sermayesi kuruldu.

9 Temmuz 1961 sayılı Türkiye Cumhuriyet Anayasası ise 154. maddesi ile genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir” hükmü ile Diyanet İşleri Başkanlığını anayasal bir düzene oturtmuş oldu.

22 Haziran 1965 tarih ve 633 sayılı “Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluş ve görevleri hakkında kanun” ile Diyanet İşleri Başkanlığı yeni bir teşkilât kanununa sahip oldu. Bu kanunun 1. maddesinde Başkanlığın görevleri şöyle tespit edilmiştir:

“İslâm dininin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.”

Bu kanunla, üyeleri seçimleri belirlenen ve bakanlar kurulu kararıyla atanan Din İşleri Yüksek Kurulu’nun teşkilî, Teftiş Kurulu, Hukuk Müşâvirliği, Dinî Hizmetler ve Din Görevlilerini Olgunlaştırma Dairesi, Donatım Müdürlüğü’nün kurulması sağlandı, bucak ve köy camileri için her yıl 2000 İmam-hatip kadrosu verilmesi hükme bağlandı. Başbakanlığa bağlı kadrolar yeniden tespit edilerek merkez teşkilâtına 203, taşra teşkilâtına 19490 olmak üzere toplam 19693 kadro tahsis edilmiş, bütçe kanununa ekli D ve S cetvellerinde yer alan 12283 adet kadro ile Başkanlığın bu tarihteki kadro sayısı 31976’ya yükseltildi.

1970’te 657 sayılı “devlet memurları kanunu”nda değişiklik yapılarak memurlar arasına bir de din hizmetleri sınıfı eklendi.

Daha sonraki yıllarda bakanlar kurulu kararı ile yeni birimler oluşturuldu: Araştırma Plan ve Programı Bütçe Başmüşâvirliği (1971), Dinî Hizmetler ve Din Görevlilerini Olgunlaştırma Dairesi bünyesinde Dış Hizmetler Müdürlüğü (1971), Hac İşleri Müdürlüğü (1976).

1978’de, Araştırma Plan ve Programı Bütçe Başmüşâvirliği, Araştırma ve Plânlama Dairesine dönüştürüldü. Dinî Hizmetler ve Din Görevlilerini Olgunlaştırma Dairesi; Din Hizmetleri Dairesi ve Olgunlaştırma Dairesi adıyla ikiye ayrıldı. Ayrıca, Koordinasyon ve Değerlendirme Dairesi ile Yurt Dışı Hizmetler Müşâvirliği kadrosu ihdâs edildi.

Başkanlığın ilk eğitim merkezi Bolu'da açıldı (1973) ve bunu sırasıyla: Ankara, İstanbul (Haseki), Elazığ (Harput), Antalya, Kastamonu, Manisa, Konya ve Bolu (Akçakoca) eğitim merkezleri takip etti.

1975'te, 633 sayılı kanunda değişiklik yapan ve geçici 5 madde ekleyen 1893 sayılı kanun TBMM tarafından kabul edilmişken, cumhurbaşkanı bu kanunu tekrar görüşülmek üzere Meclise gönderdi. Bu sürede TBMM de, bu değişiklikleri 1892 sayılı yeni bir kanun olarak kabul etti. Cumhurbaşkanı, bu kanunu da Anayasa Mahkemesi'ne müracaat ederek iptal ettirdi. Böylece, Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili kanunda hukukî boşluk doğdu. Kur'an kursları ve 1979 yılında kurulan Hac Dairesi hukukî dayanaktan yoksun kaldı.

29 Ağustos 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyet Anayasası da Diyanet İşleri Başkanlığına 136. maddesinde yer verdi; ancak, Diyanet İşleri Başkanlığının özel kanunu iptal edildiğinden, Teşkilât, kanundan mahrum kalmıştı. Bu boşluğu doldurmak üzere, 9 Nisan 1990'da 633 sayılı "Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluş ve görevleri hakkında kanun"un bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında 416 sayılı kanun hükmünde kararname çıkarılmış ise de Anayasa Mahkemesi'nin, yetki kanunlarını iptal etmesi ile bu kararnâme de hukuken geçersiz hale geldi.

Delaysıyla; Türkiye Cumhuriyeti'nin temel müesseselerinden biri olarak sağlam hukukî dayanakları bulunan Diyanet İşleri Başkanlığının hukukî durumundaki bu belirsizliğin giderilerek Teşkilâtın yeniden yapılandırılması, dünya ile bütünleşmek isteyen Türkiyemiz için zaruri gözükmektedir.

B. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ STATÜSÜNE YÖNELİK BAZI TEKLİFLER

Ne var ki, lâikliğin kabul edildiği günden beri Diyanet İşleri Başkanlığının hukukî statüsü siyasiler ve hukukçular arasında tartışma konusu olagelmıştır. Bu konuda ileri sürülen görüşleri üç başlık altında toplayabiliriz:

1. Diyanet İşleri Başkanlığının devletin genel idare yapısı içinde yer alması

1982 anayasasının 136. maddesi Diyanet İşleri Başkanlığının statüsünü şöyle belirtir.

"Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, Lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncelerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinen özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir".

Türkiye'de egemen görüş genellikle anayasada belirtilen bu statükonun devamı görüşüdür. Diyanet İşleri Başkanlığının bu durumunu koruması gerektiğini farklı gerekçelerle savunanlar, hem Lâiklik yanlıları hem de Lâikliği eleştirenler arasından çıkmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığının mevcut statüsünü koruması gerektiğini savunanların gerekçelerini birkaç noktada özetleyebiliriz:

a) Tarihi gelenek

Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk döneminde Meşihat-nezâret-vekâlet statüsünden "riyâset" statüsüne geçilmiş, din işlerinin devlet yapısı içinde yer aldığı bir gelenek oluşmuştur. Bu yapı dinî ve siyasî tarihin ortaya çıkardığı, Türkiye'ye özgü bir yapıdır; uzun yılların birikimi ve mirası olan bu yapının korunması gerekir.

b) İslâm dininde ruhbanlığın bulunmaması

Türkiye'de dinin devlet eliyle örgütlenmesinde, nüfusun büyük çoğunluğunun kendine özgü olarak devletten ayrı bir cemaate sahip olmayan İslâm dinine mensup kişilerden oluşması gerekçe gösterilmektedir.

Bilindiği gibi, İslâm dininde kilise örgütü benzeri bir ruhbanlık örgütlenmesi yoktur. Bu yüzden biraz öncede belirtildiği gibi, tarihi gelenekteki Şeyhülİslâmlığın bir uzantısı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı din işleriyle ilgili belirli hizmetleri “kamu hizmeti” anlayışı çerçevesinde yürütmekle görevlendirilmiştir. 1982 Anayasası, bu din işlerinin yanı sıra, “Milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek” hükmüyle “kamu hizmeti” vurgusunu daha da ileri götürmüştür.

c) Dini denetim altında tutma

Bazı görüşlere göre, Diyanet İşleri Başkanlığının idare içinde tutulması, salt dini hizmetleri sağlamak için değil, devletin laik yapısını korumak, dinin devlet işlerine ve siyasete karışmasını önlemek için de gereklidir¹⁰.

Aynı doğrultuda anayasa hukukçusu Mümtaz Soysal, şu görüşü belirtir: “Laik bir devlette Diyanet İşleri Başkanlığının genel idare içinde yer alması, Türk devriminin özelliklerine uygun bir Lâikliğin, yani dini toplum işlerinden kişisel vicdanlara itebilme işinin daha sağlam ve emin yollardan gerçekleştirilmesi dışında herhangi bir anlam taşıyamaz¹¹.

Özer Ozankaya da şu görüşü dile getirir: “Geri kalmışlık ortamında laik devlet denetiminin dışında kalacak bir din örgütünün, yabancı sömürücülerden ve yerli ortaklarından destek görüp ekonomik güç de biriktirebileceği ve toplumu daha kolaylıkla bölüp parçalayıcı, atomlaştırıcı bir etkene dönüştürebileceği de açıktır¹²”.

Nitekim Reyhan Sunay’ın belirttiğine göre, Anayasa Mahkemesi, Diyanet İşleri Başkanlığının anayasada yer alması ve görevlilerinin memur sayılmasının ülke şartlarının doğurduğu zorunluluklar sonucu benimsenmiş bir olgu olduğunu açıklamıştır. Sözü edilen şartlar arasında da Anayasa Mahkemesi başlıca dini taassubun önlenmesi, ahlâkın ve dinin toplum için manevi bir disiplin durumuna gelmesi, din hizmetleri görecekt kişilerin maddi gereksinimlerinin karşılanması gibi hususları saymaktadır. Mahkemeye göre belirtilen hususlardan dolayı söz konusu kurumun varlığı ve devletin bu anlamdaki yardımı devletin din işlerini yürüttüğü anlamına gelmediği gibi Lâiklik ilkesine de aykırı değildir¹³.

2. Diyanet İşleri Başkanlığının özerkleşmesi

Diyanet İşleri Başkanlığının gelecekteki statüsü ile ilgili olarak ileri sürülen ikinci görüş, özerk bir kuruma dönüşmesidir. Ancak ne tür bir özerkleşme olacağı noktasında iki farklı görüş belirtilir.

a) İdare dışı özerklik

Ali Fuat Başgil, din hürriyeti ve Lâiklikle ilgili pek çok yazısından birinde şu teklifi getirir.

“Türkiye Cumhuriyeti’nde, İslâm Dini’ne ait işler Diyanet İşleri Reisliği’ne bağlıdır. Türkiye Diyanet İşleri Reisliği, beş senelik bir gelişme devresi sonunda, ilmî, dinî ve idarî hususlarda muhtâriyeti (özerkliği) hâizdir. Gelişme devresi içinde, Diyanet İşleri Reisliği, Başvekâlete bağlı olarak idare edilir¹⁴.

Ali Fuat Başgil’in bu görüşü öne sürerken dayandığı en önemli gerekçe, Diyanet İşleri Başkanlığının siyâsi iktidarın etkisinden uzaklaştırmaktır. Ayrıca, Diyanet İşleri Başkanlığının özerkleştirilmesi, hem İslâm’a, hem de Lâikliğe aykırı bugünkü durumu da düzeltmektedir¹⁵.

Başgil, Diyanet İşleri Başkanlığının özerkleşmesinde, üniversitelerin özerkleşmesindeki gibi, kademeli bir gidişin izlenmesi gerektiğini önerir. Ona göre yeni teşkilat, hiç olmazsa üniversiteler gibi, muhtar (özerk) bir kurum haline konulmalı; ama bu dinî teşkilâtın yalnız ilmi ve idarî değil, malî bakımdan da muhtar olması, yani kendi yağıyla kavrulması ve yaşamasının imkânını devlet inayetinden beklenmemesi şarttır. Bunun içinde vakıfları, Diyanet İşleri teşkilâtına

devretmek yeterlidir¹⁶. Ayrıca, bu vaziyette ve bugünkü haliyle diyanet teşkilatına muhtariyet tanınmasının yeri ve manası yoktur. Hususiyle muhtâriyet havası içinde çalışacak bir Diyanet teşkilatı, selamette işleyip gayesine ulaşabilmek için, her şeyden evvel, bilgili ve yüksek seviyeli insanlar gereklidir¹⁷.

b) Kamu tüzel kişiliğinde özerklik

Prof.Dr. Hüseyin Hatemi'ye göre, Diyanet İşleri Başkanlığı, "iyice özerk" olarak tanımlandığı ve 12 Eylül 1980 öncesi Üniversitelerinin ya da 1971'den önceki TRT'nin statüsü şeklinde örneklediği, bir tür kamu tüzel kişiliğine dönüştürülmelidir¹⁸.

Bu doğrultuda görüş açıklayan eski Diyanet işleri başkanlarından Dr. Tayyar Altıkulaç'a göre, Diyanet İşleri Başkanlığı en azından doğrudan doğruya Başbakanlığa bağlı olmalı; başkan siyasi tercihlere konu olmayacak şekilde, teşkilatın temsil edileceği bir kurul tarafından seçilmelidir¹⁹.

İslamî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) Başkanı Prof.Dr. Ali Özek de, devlet protokolünde yeri olması gerektiğini iddia ettiği başkanın, seçilmiş müftülerden oluşan bir istişare kurulunca belirlenmesini önermektedir²⁰.

3. Diyanet işlerinin cemaatlere bırakılması

Diyanet İşleri Başkanlığının devlet örgütü içinde yer alması ile Lâiklik ilkesi arasında çelişki olduğu ileri sürülerek, diyanet işlerinin sivil topluma (cemaatlere) bırakılması önerisi yapılmaktadır.

İdare hukukçusu Prof.Dr. Sıddık Sami Onar, yukarıdaki gerekçeyi öne sürdükten sonra, şu görüşü belirtir:

"Fihhakika, Müslümanların, ekseriyeti teşkil ettiği ve bu itibarla bunların ihtiyaçlarına cevap vermek de devlet için bir vazife, bir âmme hizmeti mahiyeti aldığı ileri sürülebilir. Ancak bu ekseriyet, ekalliyetler gibi bu ihtiyaçlarına kendi teşkilat ve vasıtalarıyla cevap verebilir. Devlet belki de bu teşkilata diğerleriyle beraber ve unumi menfaatlere hâdim cemiyetlere yaptığı tarzda bazı yardımlar yapabilir²¹. S. Sami Onar, Diyanet İşleri Başkanlığının o dönemdeki kanununu geçici olarak nitelemektedir.

Dr. Bülent Daver de, aynı doğrultuda, şu görüşü dile getirir: "Bir gün Türkiye'deki içtimai şartlar tamamıyla olgunlaşınca, hukuki esaslardan ziyade siyasi mülâhazalarla ve içtimai zaruretlerle kabul edilmiş yarı laik devlet sistemimizden tam laik devlet sistemine yani din işlerinin devletten ayrılığı rejimine gitme en makul ve mantıklı yol olacaktır"²².

Ayrıca, farklı gerekçeler benimsenerek günümüz koşullarında devletin, diyanet işlerinden tümüyle sıyrılarak, dinsel gereksinimlerin sivil toplum içindeki yapılanmalara bırakılması gerektiği ileri sürülmektedir²³. Ancak bu yaklaşım, ulusal birliğin bozulacağı, dinî grupların din devletleri kurmaya kalkacağı ve mezhep çatışmalarının ortaya çıkacağı gibi gerekçelerle eleştirilir²⁴. Bunların yanı sıra; örgütlenme, finansman ve emlak konularının nasıl çözümleneceği, pek çok karmaşayı içermektedir. İdare hukukçusu Prof. Dr. Lütfü Duran'a göre, "Anayasa'nın 'Laiklik' ilkesinin anlayış ve uygulanışını, kendi içinde tutarlı kılmak ve liberal demokrasi sistemiyle açıklamak ve bağdaştırmak mümkün olmasa gerektir. Din konusuna ilişkin bu anayasal düzenlemeler, Türkiye Cumhuriyeti'nin teokratik bir devlet olmasına yetmese bile, Lâiklik niteliğini silecek kadar gölgelemektedir. Bu da çağdaş demokratik niteliğini etkiler."

Prof.Dr. Erol Güngör, dinin bir devlet işi olması noktasında şu tenkitte bulunur:

“Dinin bir devlet işi olması resmi müesseselere karşı itimatlılığı artırmış ve dindarları kendi başlarına bırakmıştır. Bugün idari teşkilatımıza göre Diyanet İşleri Başkanlığı Müslümanların din işleriyle ilgili müessesenin en yüksek makamıdır. Fakat bu makam dini bir otorite olmaktan ziyade din işleri genel müdürlüğü durumundadır. Diyanet başkanının filanca siyasi partiye mensup bir devlet bakanına bağlı olduğunu görmek onun bir din otoritesi olarak bütün itibarını zedelemeye kafi geliyor. Siyasi iktidarın içtihadı ne ise o yolda fetva vermeye memur olan bir kimse nasıl itimat uyandırabilir. Bu yüzden halk dinî meselelerini resmi din görevlilerine değil sivil otoritelere veya otorite diye bilinen kimselere danışmaktadır. Otorite buhranı sadece halk için değil dindar münevver içinde büyük bir mesele teşkil ediyor”.

İmam-hatip okulları ve Kur’an kurslarının millet tarafından kurulup geliştirilmesini takdirle karşılayan Erol Güngör, Diyanet işlerinin devlet işi olmaktan çıkmasını önerir²⁵. İslâm vakıfları devlete intikal ettikten sonra halkın yeni baştan teşkilatlanmak suretiyle kendi müesseselerini yaşatmayı başarması Türkiye’de Lâikliğin gerçekleşmesi yolunda tümit verici bir işaret teşkil ediyor. Bundan anlaşılacağı gibi, Müslümanlara tıpkı Ermeni, Rum ve Yahudi vatandaşlar gibi cemaat kurma hakkı verilecek olsa din işleri devlet işi olmaktan çıkar. Böylece siyasi çekişme konusu olmaktan da kurtulur. Din işleri devletin elinde bulunduğu, yani devlet dine müdahale ettiği müddetçe politikacılar için daima, belki haklı olarak propaganda fırsatı çıkacaktır. Nitekim vaktiyle bu fırsatı kaçırmak istemeyen bir iktidar partisi cemaat teşkilatı kurulması için teklif yapan bir milletvekiline şu muğalata ile cevap vermiştir: “Müslümanlar Rum cemaati gibi azınlık mıdır ki onları da aynı statüye sokalım?”²⁶.

C. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ’NİN KARARLARI VE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ KONUMU

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) 14 Aralık 1999 tarihinde açıkladığı “Yunanistan aleyhine İbrahim Şerif dâvasıyla” ilgili kararında din örgütlenmesi ve dini liderlerin seçimi ile ilgili çok önemli hususlara değinmiştir. Söz konusu karar, Türkiye açısından Diyanet İşleri Başkanlığının statüsü ile ilgili yönlerde de değinir görünmektedir. Bu yüzden AİHM’nin anılan kararının 51, 52 ve 53. paragraflarında yer alan noktaları belirtmekte ve çok titiz bir incelemeden geçirmekte yarar vardır: Mahkemenin görüşüne göre, bir kişinin sadece kendisini isteyerek takip eden bir dini lideri gibi davrandığı için cezalandırılması demokratik bir toplumda dini çoğulculuğun gerekleri ile bağdaşmamaktadır.

Mahkeme, Rodop’ta başvuru sahibinin yanı sıra resmi tayinli bir müftünün varlığını müdriktir. Hatta, Yunan hükümeti başvuru sahibinin mahkum edilmesinin demokratik bir toplum içerisinde gerekli olduğunu ileri sürmüştür; Zira başvuru sahibinin faaliyetleri bölgede yaşayan Müslüman cemaatin dini hayatını düzenlemek için kurulan sistemi zayıflatmıştır. Ancak, mahkeme (AİHM), başvuru sahibinin herhangi bir zamanda müftülere ve diğer tanınan dinlerin temsilcilerine ilişkin mevzuatın ön gördüğü adli ve idari yetkileri kullanma çabası gösterdiğine dair bir delil bulunmadığını tespit etmiştir. Diğer hususlara yönelik olarak mahkeme (AİHM), demokratik toplumlarda devletin dinî toplulukları birleştirilmiş bir önderlik altında bir araya getirmek veya bir arada tutmak amacıyla önlemler almasının gerekli olduğu kanaatini paylaşmamaktadır.

Yunan hükümetinin, durumun özgün şartlarını göz önüne alarak yetkili makamlara bölgedeki Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında, Rodop’ta yaşayan Müslümanların kendi aralarında ve Yunanistan ile Türkiye arasında gerginlik yaratmaktan kaçınmak amacıyla müdahale etmek zorunda kaldıklarını ileri sürdüğü doğrudur. Mahkeme (AİHM); dinî ya da herhangi başka bir topluluğun bölünmesi durumunda gerginlik yaşanması olasılığını kabul etmekle birlikte, bunun çoğulculuğun kaçınılmaz sonuçlarından birisi olarak değerlendirmektedir. Böyle durumlarda, yetkili makamlara düşen görev, çoğulculuğu bertaraf ederek gerginliğin sebebini ortadan kaldır-

mak değil, karşıt grupların birbirlerini hoş görmelerini sağlamaktadır²⁷. Bu hususla ilgili olarak Mahkeme (AİHM); Yunan hükümetini gerginlik yaratılması hususuna genel bir değinme dışında Rodop'taki Müslümanlar arasında iki dini liderin varlığı nedeniyle ortaya çıkan yada ortaya çıkması gündeme gelen herhangi bir karışıklıktan bahsetmemiş olduğuna dikkat çeker. Bundan başka, Mahkeme Yunanistan ile Türkiye arasında veya Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki gerginlik riskini uzak bir ihtimal olmaktan öte bir durum olduğunu ispatlayabilecek hiçbir delilin sunulmadığını tespit etmiştir.

AİHM'nin bu kararı, din işinin cemaatlerin kendi işleri olduğunu; demokratik toplumlarda devletin dini toplulukları birleştirilmiş bir önderlik altında bir araya getirmek veya bir arada tutmak amacıyla önlemler almayacağını; dini yada herhangi başka topluluğun bölünmesi durumunda gerginlik yaşanması olasılığını kabul etmekle birlikte; bunu çağdaşlığın kaçınılmaz sonuçlarından biri olduğunu belirterek, devletin dini toplulukların din işlerine müdahale edemeyeceğini kararlaştırır.

Buna göre, Diyanet İşleri Başkanlığı aleyhine açılacak herhangi bir davada da bu ölçütler AİHM'nce göz önüne alınacak ve belki de Türkiye bu yüzden mahkum edilebilecektir. İşte belirtilen bu karar dikkate alınarak Diyanet İşleri Başkanlığının statüsü konusunda, yeni bir düzenlemeye gitme zorunluluğu doğmaktadır. Belki de atılacak ilk adım gerekli anayasal ve yasal değişiklikle birlikte, devletin müdahalesinin en aza indirildiği özerk bir yapının oluşturulmasıdır.

III - DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ELEMANLARININ EĞİTİM VE ÖĞRETİMİ

Bilindiği gibi Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatı elemanları üç müesseseden yetişmektedir. Kur'an kursları, İmam-hatip liseleri, İlahiyat fakülteleri.

A - KUR'AN KURLARI

Kur'an-ı Kerim'in doğru ve kulağa hoş gelen bir eda ile okunması, İslâm'ın geldiği günden beri Müslümanların özen gösterdikleri bir husus olmuştur. İslâm tarihi boyunca din eğitiminde Kur'an eğitimi, hep ön sırada yer almıştır. İlk vahyin insanlara "tilâvet" ile başladığını "terfil" ile geliştiğini ve "kıraat" ilimleriyle Kur'an okumanın İslâm tarihinde en önde teşekkül eden ilmi disiplinlerden biri olduğu bilinmektedir. İslâm eğitiminde ilk sırada yer alan bu disiplinin her devirde yerini koruması, bize bu eğitimi veren müesseselerin İslâm eğitimindeki önemini anlatmaktadır. Bu sebeple Medine'deki Mahreme b. Nevfel Kur'an okulu²⁸ İslâm eğitiminde ortaya çıkan ilk mektebimizdir.

İslâmın ilk devrinden beri temel eğitimin ilk kademesi olarak ortaya çıkan ve tarih boyunca çeşitli isimleri alarak günümüze kadar gelen Kur'an kursları, Türk eğitiminin temel okullarından birisidir. Vâkıa, 1924'ten sonra bu okullar yanlış bir anlayışla okulluk vasfını kaybederek birer kurs haline getirilmişlerse de, aslında eğitim tarihimiz içinde önemli medreselerden birisi olarak varlığını sürdürmüşlerdir. Sıbyan mekteplerinin ortaya çıkışıyla, yüzünden Kur'an okumayı öğretme vazifesinin bu müesseselere verilmesiyle hafızlık ve Kur'an ilimlerinin tahsil edildiği birer ihtisas medresesi haline gelen dâru'l-kurrâlar, Eyyubiler devrinde dâru'l-Kur'an, Selçuklular dönemimizde dâru'l-huffâz ve Osmanlılar dönemimizde dâru'l-kurrâ adıyla irfan hayatımıza hizmet etmişlerdir.

1924 de medreselerin kapatılmasıyla, ihtisas medresesi olan dâru'l-kurrâlar da kapatılmış oldu. Ancak bundan sonra medreselerin yerine, ilk okula dayalı 4 yıllık İmam-hatip mektepleri açıldığı halde daru'l-kurrâların mektep olmaktan çıkarılarak bir kurs şeklinde varlığını sürdürmeye çalıştığı görülmektedir. Nisan 1341 (1925)'te elli milletvekilinin verdiği bir tavrile "hâ-

fız-ı Kur'an yetiştirmek üzere on kişi için elli bin liralık tahsisat konulması" kabul edilmiştir. 1928'teki harf inkılabıyla Arap harfleriyle Türkçe yazmanın yasaklanmasıyla 1929'da mevcut Kur'an kursları da kapanmış, bundan bir sene sonra 10. 12. 1930'da "on iki yaşından küçüklerle hiçbir şey öğretilmemek; 12 yaşından büyüklere ise sadece Kur'an-ı Kerim ve namaz sure ve dualarını -sıkı kontroller altında- öğretebilmeleri için bazı hoca efendilere izin verildi. 1932'lerde bütün Türkiye'de resmen dokuz kurs ve dokuz öğreticinin bulunduğu bilinmektedir. Diyanet İşleri reisi Rıfat Börekçi'nin gayretiyle bu sayının 1934'te 19'a yükseldiğini, 1935'te 15'e düşüğünü 1940'ta 38'e yükseldiğini, ertesine sene tekrar 15'e düşüğünü, 1949'da halkın baskısıyla sayının 127'ye yükseldiğini, 1950'den sonra da sayının hızla yükseldiğini görmekteyiz.

Hız. Peygamber devrinden beri Müslümanlar için temel eğitim meselelerinin başında yer alan Kur'an öğretim müesseselerinin Türkiye'de Tevhid-i Tedrisat Kanunu bahane edilerek önce bir kurs haline getirilmesi, sonra bu kursların da kapatılması teşebbüslerinin yanlışlığını bugün daha iyi anlamaktayız. Oysa Tevhid-i Tedrisat Kanunu, hem İlahiyat fakülteleri, hem İmam-hatip mektepleri ve hem de Kur'an öğretim mekteplerinin açılmasını öngörmektedir.

Zira ilgili kanunun 4. maddesinde "Maârif Vekâleti yüksek dîniyât mütehasısları yetiştirmek üzere Dârü'l-fünun'da bir İlahiyat fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi "hüdmât-ı dîniyye"nin ifası vazifesi ile mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşâd edecek" denilmektedir²⁹. O gün Maârif Vekâleti, İlahiyat fakültesi ile İmam-hatip mektebini açarken "hüdmât-ı dîniyye"nin bir diğer çeşidi olan müezzinler için ayrı bir mektep açmayı niçin düşünmemiştir? Vâkıa, Türkiye'nin bu fetret devrinde camilere, besmele çekebilen vatandaşların müezzin tayin edildiği bilinmektedir.

1950'den sonraki gelişmeler Kur'an kurslarının, kurs adı altında da olsa Türk eğitimi içindeki yerini almaya çalıştığını görmekteyiz. 1965'de çıkarılan 633 sayılı "Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluş ve görevleri hakkında kanun"a göre çıkarılan Kur'an kursları yönetmeliği, bu yönetmeliğe 1982 sayılı kanunla getirilen değişiklik, 17 Ekim 1971 tarihli Kur'an kursları yönetmeliği ve 16 Kasım 1990 tarihli ve 20708 sayılı Resmî Gazete'de yürürlüğe giren değişikliklerle, başkanlıkça hazırlanan "Diyanet İşleri Başkanlığı Yurtdışı Teşkilatı Kur'an-ı Kerim ve Dini Bilgiler kursları Yönergesi ve Müfredatı" programı bu sahadaki çabaları göstermektedir. Bu çabalar neticesinde başlangıçtan beri programda yer alan Kur'an-ı Kerim, İtikat, İbadet, Siyer ve Ahlak derslerine daha sonraki değişikliklerle seçmeli derslerin ilave edilmesi gerçekten bu kursların İmam-hatip liselerine yakınlaşmak suretiyle mektepleşme gayretleri olarak değerlendirilebilir.

Bilindiği gibi Müslümanların kitabı Kur'an-ı Kerim Arapçadır. Her Müslümanın da ibadeti ni doğru yapabilmesi için Kur'an okuyabilmesi ve en azından bir kısmını ezbere bilmesi gerekir. İşte bu sebeple bütün dünya Müslümanları arasında en yaygın eğitim Kur'an eğitimidir. Ülkemizde de tek parti dönemindeki baskılar, 1950'den sonra kalkınca Kur'an kursları sayısındaki patlama bunun açık bir göstergesidir. Bu sebeple Kur'an öğretiminin Türk Milli eğitimindeki gerektiği yere oturtulması halkımızın umumi arzudur.

Ancak Kur'an kursları, 8 yıllık zorunlu eğitim uygulamasından sonra büyük sıkıntılara düşmüş ve Türkiye'deki binlerce Kur'an kursundan bir çoğu kapanmıştır. Bu durum bu müesseselerin yeniden yapılandırılmaları zaruretini ortaya koymuştur. Biz bu yapılanmanın, Kur'an kurslarına okul hüviyeti kazandırılarak Türk eğitim sistemi içinde belirli bir yere oturtulmasıyla gerçekleştirilebileceğine inanıyoruz.

TEKLİFLER

1- Kur'an kursları, temel eğitime dayalı üç yıllık "Kur'an eğitimi meslek lisesi" adıyla Türk eğitim sistemi içinde okullandırılmalıdır.

2- Türk eğitimine girecek bu yeni lise Diyanet İşleri Başkanlığının sahipliği ile eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürütmelidir.

3- Kur'an eğitimi meslek lisesinin müfredatı, camilere müezzin yetiştirecek tarzda yeniden hazırlanmalıdır.

B. İMAM-HATİP LİSELERİ

İslâm dünyasına medrese sistemini hediye eden Müslüman Türklerin eğitim ve öğretim sahasındaki son hediyeleri de İmam-hatip liseleri olmuştur. Bu liseler program ve müfredatıyla bugün İslâm dünyasına örnek olacak tarzda tahsil veren yegâne müesseselerdir. Gerçekten, bu liselerde dünya liselerinde okutulan bütün kültür dersleri ile sadece Müslümanlara ait dini dersler, yedi yıllık bir program içinde birlikte verilmektedir.

İmam-hatip liseleri 1951 yılında kurulmuş olmakla beraber bu liselerin tarihi 1913'lere kadar gider. Gerçekten, Karahanlılar döneminden beri İslâm dünyasında mevcut olan medreseler "İslâh-ı medâris nizamnâmesi"yle son bir islahata tabi tutulduğunda İmam-hatip yetiştirmek üzere 1913'te Medresetü'l-İmme ve'l-hutabâ açılmıştı. Bir yıl sonra medresetü'l-irşâd adını alan bu medrese 1924 tarihine kadar devam etti.

3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanununun çıkmasının ardından Türkiye'de Osmanlıdan kalan bütün medreseler kapatıldıktan sonra 1924-1925 öğretim yılında Maârif Vekâletine bağlı ve ilkokula dayalı dört yıllık İmam-hatip mektepleri açıldı. Edirne, Erzurum, Isparta, İstanbul, Eskişehir, Ödemiş, Urfa, Afyon, Amasya, Antalya, Ankara, Balıkesir, Bursa, Yozgat, Bolu, Tire, Hopa, Elazığ, Sivas, Şavşat, Uşak, Gaziantep, Kastamonu, Konya, Kayseri, Kütahya, Maraş, Manisa, Niğde, olmak üzere 29 yerde açılan ve açıldığında talebe mevcudu, 2258 olan bu mekteplerin sayısı, üç yıl içinde ikiye düştü ve nihayet 287 öğrencisi kalan bu okullar da 1930'da kapandı.

15 Ocak 1949'a gelindiğinde, halkın baskısıyla Ankara, İstanbul, Adana, Isparta, Kayseri, Konya ve Kahramanmaraş'ta orta okula dayalı on aylık İmam-Hatip kursu açıldı.

Bu kursların da ihtiyaca cevap verememesi üzerine 13 Ekim 1951'de, 601 sayılı müdürler komisyonu kararı ile Ankara, İstanbul, Adana, Kayseri, Konya, Isparta ve Kahramanmaraş'ta ilkokula dayalı yedi yıllık İmam-hatip okulları açıldı. Orta kısmı, 1954-55 sezonunda ilk mezunlarını verdi.

1954-55 sezonunda bu okulların 3 yıllık lise kısmı eğitim-öğretime başladı. Orta kısmı dört, lise kısmı üç yıl olan bu okullar, 1971-1972 öğretim yılında orta kısmı üç, lise kısmı dört yıl haline getirildi. Aynı yılda 4 Ağustos 1971'de Tâlim Terbiye Kurulunun 225 sayılı kararı ile İmam-hatip okullarının orta kısmı kapatıldı.

24 Haziran 1973'e gelindiğinde 14574 sayılı, resmi gazetede neşredilen 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu ile bu okullar hem mesleğe hem de yüksek öğretime öğrenci hazırlayıcı programlar uygulayan ve adı İmam-Hatip lisesi olan meslek lisesi haline getirildi.

1985-1986 öğretim yılında ise ilk Anadolu İmam-Hatip Lisesi, Alman dili ağırlık olarak İstanbul, Beykoz'da açıldı. 1989da İngiliz dili ağırlıklı bölümü de açılan Anadolu İmam-Hatip Lisesi, 1990-1991'de Konya, Fatsa, 1991-1992'de Kayseri, Çorum, Bursa, Balıkesir, Denizli, Ankara, Bayburt, Düzce, Eyüp, Sakarya, Samsun, Tekirdağ, Eskişehir; 1992-1993'te Adana, İzmir, Gaziantep, Isparta, Burdur, Bartın, Erzurum, Kars, Trabzon, Aksaray ve Yozgat'da açılarak sayıları çoğaldı.

16 Ağustos 1997'de kabul edilen 4306 sayılı "İlköğretim ve eğitim kanunu" "millî eğitim temel kanunu", "çıraklık ve meslek eğitim kanunu" ile "Millî Eğitim Bakanlığı'nın teşkilât ve görevleri hakkındaki kanunda değişiklik yapılması hakkındaki kanun"la ilk ve ortaokullar birleştirilerek 8 yıllık kesintisiz eğitim getirilerek İmam-hatip liselerinin orta kısımları kapatıldı. Buna karşılık, söz konusu okullar bir yılı hazırlık olmak üzere 4 yıllık meslek liseleri haline getirildi.

Bu okullar; kuruluşu 1913 olarak alındığında 89; 1924 olarak alındığında 78; 1951 olarak alındığında ise 51 yıldan beri Türk eğitim ve öğretim hayatında önemli yeri olan ve verdiği binlerce mezun ile Türk insanına İslâm'ın gerçeklerini, taassuba ve hurafelere sapsmadan anlatan ve ülkenin, milletin ve vatanın bölünmezliği içinde kalkınmasına hizmet eden resmî okullardır.

Ancak, son kanun ve kız öğrencilere yönelik başörtüsü yasağı bu okullara öğrenci akışında büyük düşümlere sebep olmuştur. Bu ise kadın-erkek bütün Türk insanını dinî yönden aydınlatma görevi kanunen kendisine verilmiş olan Diyanet İşleri Başkanlığını kaygılandırmıştır. Zira Diyanet İşleri Başkanlığı elemanlarının % 70'i bu okullardan yetişmektedir. Diğer taraftan, Türkiye nüfusunun yarısından fazlasını (% 52) kadınlar teşkil etmektedir. Bu nüfusun, kendi cinslerinden olan elemanlar tarafından eğitilmesinin pedagojik olarak çok daha sağlıklı ve faydalı olacağı açıktır. Dinî ve genel kültüre sahip anneler de ancak bu kurumlardan mezun elemanlar tarafından yetiştirilebilir.

Bu sebeple, Türkiye'nin aydın din adamı yetiştirme programının aksatılmanası için bu okullara kız-erkek talebe akışının önündeki engeller kaldırılmalıdır.

TEKLİFLER

1. Eğitimde fırsat eşitliğinin gereği olarak meslek liseleri mezunları ile birlikte İmam-hatip lisesi mezunlarının üniversiteye girişte karşılaştıkları olumsuz şartların kaldırılarak kabiliyet ve başarılarına göre yüksek öğretime devamları sağlanmalıdır.

2. Baş örtmenin dinî bir inançtan kaynaklandığı nazar-ı dikkate alınarak İmam-hatip lisele-
rindeki kız öğrencilerin çağdaş bir kıyafetle başlarını örtebilmelerine imkân sağlanmalıdır.

C. İLÂHİYAT FAKÜLTELERİ

İlk İlahiyat fakültesi, 1 Eylül 1900'de İstanbul'da açılan Dâru'l-fünûn-i Şâhâne'nin, Ulûm-i Âliyye-i Diniyye şubesi olarak açıldı. Dört yıllık bu şubede Tefsir, Hadis ve Usulü, Fıkıh ve Usulü, Kelâm ve Târih-i Din-i İslâm okutulmaktaydı. 1908 Meşrutiyeti'nden sonra Dâru'l-fünun adı Dâru'l-fünûn-i Osmaniyye, 1913'te İstanbul Dâru'l funûnu olduğu gibi, Ulûm-i Âliyye-i Diniyye şubesinin adı da Ulûm-i Şer'iyye şubesi olarak değiştirildi, programına da Ahlâk ve Tasavvuf, Siyer, Dinler Tarihi, Felsefe ve Arap Edebiyatı eklendi³⁰.

18 eylül 1914'te medreselerin ıslahında İstanbul Çarşamba'daki Sultan Selim Camii avlusundaki 1. Abdulhamid medresesinde Medresetü'l-mütehassısın açılarak Daru'l-funûn'daki Ulûm-i Şer'iyye şubesi kapatıldı. 1918'den itibaren de bu medrese Süleymaniye Medresesi adıyla devam etti. Bu medrese Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm ve Hikmet ve Edebiyat şubelerinden oluşmaktaydı. Süleymaniye Medresesi ve diğer medreseler 3 Mart 1924 tarihinde 430 sayılı Tevhîd-i Tedrisat Kanunu ile kapatıldı.

21 Nisan 1924 tarih ve 493 sayılı kanunla İstanbul Dâru'l-fünûn'u tekrar açılırken İlahiyat Medresesine Dâru'l-fünûn içinde yer verildi. 7 Ekim 1925 tarihli Dârû'l-Fünûn talimatnamesinde İlahiyat Fakültesine yer verildi. Fakülte Tefsir, Hadis, Fıkıh Tarihi, İctimâiyât, Ahlâk, İslâm Dini Târihi, Arap Edebiyatı, Din Felsefesi, Kelâm Tarihi, Tasavvuf Tarihi, Felsefe Tarihi, İslâm Edebiyatı, Halihazırda İslâm Mezhepleri, Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyası, Türk Tarih-i Dinîsi ve Tarih-i Edyân dersleri okutulmaktaydı. 31 Mayıs 1933'te İstanbul Dâru'l-fünûn'u kapatılarak yerine İstanbul Üniversitesi kuruldu. Ancak bu üniversitede İlahiyat Fakültesi'ne yer verilmeye-
rek yerine öğrencisi olmayan İslâm Tetkikleri Enstitüsü açıldı.

4 Haziran 1949 tarihinde ise 5424 sayılı kanunla Ankara Üniversitesine bağlı İlahiyat Fakültesi kuruldu ve Fakülte 21 Kasım 1949'da tedrisata başladı. Dört yıllık eğitim süresi (1972-1982 arası beş yıl) olan fakültenin ders programı şöyleydi: Kur-an ve İslâm Dini Esasları, Tef-

sir, Hadis, İslâm Hukuku, Kelam ve Mezhepler Tarihi, Tasavvuf Tarihi, Felsefe, Mantık, İslâm Felsefesi, Dinler Tarihi, İslâm Tarihi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, İslâm Sanatları Tarihi, Arapça, Farsça, Klasik Dini Türkçe Metinler, Paleografi, Pedagoji.

İlâhiyat Fakültesi tedrisata devam ederken Mili Eğitim Bakanlığı Müdürler Komisyonunun kararı ile 17 Kasım 1959 tarih ve 575 sayılı kararı ile 4 yıllık İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü, 1962'de Konya, 1963'te Kayseri, 1966'da İzmir Yüksek İslâm Enstitüleri, 1972'de Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde İslâmî Bilimler Fakültesi, 1975'te Bursa ve 1976'da Yozgat İslâm Enstitüsü bakanlıkça kapatıldı. 20 Temmuz 1982 tarih ve 41 sayılı kanun hükmündeki kararname ile Erzurum Yüksek İslâm Enstitüsü, İslâmî Bilimler Fakültesi ile birleştirilerek bütün Yüksek İslâm enstitüleri ile beraber İlâhiyat fakültelerine dönüştürüldü. Bu fakültelere 27 Haziran 1987'de Şanlıurfa İlâhiyat Fakültesi, 1992'de İstanbul Üni. İlâhiyat Fakültesi, aynı sene Darendede ve Sivas İlâhiyat fakülteleri, 1993'te Van 100. Yıl İlâhiyat Fakültesi, Rize İlâhiyat Fakültesi, Çorum İlâhiyat Fakültesi, Diyarbakır İlâhiyat Fakültesi, Adana İlâhiyat Fakültesi, Isparta İlâhiyat Fakültesi, Sakarya İlâhiyat Fakültesi, 1994'te Elazığ İlâhiyat Fakültesi, 1995'te Çanakkale İlâhiyat Fakültesi, Eskişehir İlâhiyat Fakültesi, 1996'da Kahramanmaraş İlâhiyat Fakültesi açıldı. Böylece Türkiye'de 23 İlâhiyat Fakültesi açılmış oldu.

Şu anda, Eskişehir İlâhiyat Fakültesi dışında 22 İlâhiyat fakültesinde tedrisat yapılmaktadır.

İlâhiyat fakültelerindeki akademik teşkilatlanma 1982-1983 öğretim yılında şu şekli almıştır:

Temel İslâm Bilimleri Bölümü

Bu bölümdeki anabilim dalları:

- 1- Tefsir
- 2- Hadis
- 3- İslâm Hukuku
- 4- Kelam
- 5- İslâm Mezhepleri Tarihi
- 6- Tasavvuf
- 7- Arap Dili ve Belagati

Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Bu bölümdeki anabilim dalları:

- 1- Felsefe Tarihi
- 2- İslâm Felsefesi
- 3- Din Felsefesi
- 4- Mantık
- 5- Dinler Tarihi
- 6- Din Sosyolojisi
- 7- Din Psikolojisi
- 8- Din Eğitimi

İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü

Bu bölümün Anabilim Dalları:

- 1- İslâm Tarihi
- 2- Türk İslâm Sanatları Tarihi
- 3- Türk İslâm Edebiyatı
- 4- Türk Din Musikisi

1998-1999 öğretim yılından itibaren üniversitelerinde eğitim fakülteleri bulunan İlahiyat fakültelerinde İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği programı ile İlahiyat Lisans Programı olmak üzere iki program açıldı.

29 Aralık 1988 tarihli Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) kararı ile beş İlahiyat fakültesinde iki yıllık İlahiyat meslek yüksek okulu açıldı ise de 1998-1999 öğretim yılında bu yüksek okullar da kapatıldı.

Ancak, İlahiyat fakültelerinde bu müspet gelişmelere rağmen çağın gereği olarak Diyanet İşleri Başkanlığında istihdam edilecek İlahiyat fakülteleri mezunlarının daha vasıflı elemanlar olmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple de Türkiye’de mevcut yaklaşık 75.000 caminin ihtiyaçları göz önüne alınarak İlahiyat fakültelerinde Diyanet hizmetleri için özel bir bölüm açılması ve İlahiyat fakültelerine alınacak öğrenci kontenjanlarının artırılmasına olan ihtiyaç ortadadır. Camilerdeki hizmetlerin ehliyetsiz ve hatta ülkemiz için zararlı kimselerin eline düşmemesi için milletçe buna ihtiyaç duymaktayız.

TEKLİFLER

- c. İlahiyat fakülteleri
 - a) İlahiyat Bölümü
 - b) Öğretmenlik Bölümü
 - c) Dinî Hizmetler Bölümü
 - d) Dünya Dinleri Araştırmaları Bölümü olmak üzere dört bölüme ayrılmalı ve bu bölümlere göre programlar hazırlanmalıdır.
 - e) İlahiyat meslek yüksek okulları tekrar faal hale getirilmeli;
 - f) Açık öğretimdeki İlahiyat programı devam ettirilmelidir.
 - d. İlahiyat fakültelerindeki kız öğrencilerin başörtü problemini çözmek amacıyla İlahiyat fakülteleri için özel bir kıyafet yönetmeliği çıkarılmalıdır.
 - e. Diğer ihtiyaçlardan ayrı olarak, Diyanet İşleri Başkanlığının ihtiyacı ve özellikle dış Türklere götürülecek dinî hizmetler göz önünde bulundurularak İlahiyat fakülteleri öğrenci kontenjanları artırılmalıdır.

IV. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ HİZMETLERİ

Bilindiği gibi Diyanet İşleri Başkanlığı, mezhep farkı gözetmeksizin toplumumuzu itikat ve ibadet yönünden aydınlatmakla görevlendirilmiş bir kuruluştur. Diyanet İşleri Başkanlığı, bu hizmeti yürütürken, herhangi bir mezhep ve tarıkate ayrı bir birim tahsis edemez; çünkü bu, kuruluş kanununda belirtilen ‘birleştirip bütünleştirici’ rolüne aykırıdır.

Kuruluş, bu görevi camiler, Kur’an kursları ve neşriyatla yerine getirmeye çalışmaktadır. Camiler her seviyedeki insana hizmet ulaştıran bir yaygın eğitim kuruluşudur ve Diyanet teşkilatının en temel kuruluşudur. Bugünkü istatistiklere göre Türkiye’de 75000 cami bulunmakta olup her yıl da bunlara 3000 kadar cami ilave olunmaktadır. Diyanet, yurt içi ve yurt dışındaki idarî birimler yanında hizmetini vaizler, imamlar, müezzinler ve kayyımlarla yürütür. Ne var ki, camilerin sadece kullanımının Diyanette, mülkiyetinin ise Vakıflar Genel Müdürlüğü elinde olması, bu binaların fizikî yapılarının bakım, onarım ve çağa uygun dizaynları hususlarında güçlükler doğurmaktadır. Bunun neticesinde de camilerin bir çoğu bakımsız ve kullanışsız hale gelmektedir.

Camilerde görevli personele gelince bunların yetişmişliği ve özlük hakları konusundaki sıkıntıları hizmetin yürütülmesine tesir etmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı, kendi elemanını kendisi yetiştiren bir kuruluş olmadığı gibi, din görevlilerini yetiştiren Milli Eğitim Bakanlığı ve üniversitelerden kopuktur. Maalesef Din Öğretimi Genel Müdürlüğü ve İlahiyat fakülteleri din

hizmetinde görev alacak elemanları yetiştirirlerken Diyanet İşleri Başkanlığı ile koordineli çalışmamaktadır. Bunun neticesinde de gerek İmam-hatip liselerinden, gerekse İlahiyat fakültelerinden mezun olup bu teşkilatta çalışanlar, hizmetin gereğini yerine getirmede sıkıntı çekmektedirler.

Öte yandan, Kur'an kursları, -bire bir okul hüviyetinde olmadığı ve öğrencilerinin çoğunluğunun da bu disiplinin gerektirdiği formasyonu taşımadığı için- beklentilere cevap verememekte ve hatta buralara devam eden öğrencilerin bir çoğunun dinden soğumalarına sebep olmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığının, görevlilerinin eksikliklerini gidermek üzere açtığı eğitim merkezleri de sadra şifa olamamakta ve imkân israfından öteye geçememektedirler.

Diyanet İşleri Başkanlığının yurt dışı hizmetleri ise, elemanlarının yetersizliği sebebiyle beklenen hizmeti vermekten uzak gözükmektedir.

Tespit edilen bu eksikliklerin giderilmesi için aşağıdaki hususların yerine getirilmesine ihtiyaç duymaktayız:

TEKLİFLER

1 - Diyanet İşleri Başkanlığı, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü ve İlahiyat fakülteleri arasında sıkı bir işbirliğine gidilmelidir.

2 - Vaizlik kadroları çoğaltılarak merkezi camilerde cami kapısında ilan edilecek bir program dahilinde vaazlar verilmelidir.

3 - Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı ve 24 saat süreyle yayın yapacak bir televizyon kanalı ve radyo istasyonu açılmalı; böylece, okul ve camilerdeki dini aydınlatmalara katılmayanlara, özellikle gençlere ve kadınlara ulaşılmalıdır.

4 - Diyanet İşleri Başkanlığı, dini hizmetlerin her kademesinde İlahiyat Fakültesi öğretim elemanlarından istifade için programlar hazırlamalı, cami dışındaki salonlarda da dini aydınlatma programları tertiplenmelidir.

5 - Diyanet hizmetleri yaygınlaştırılarak hastane, huzurevi, hapisane ve belirli ölçekteki fabrikalarda İlahiyat mezunlarından moral ve psikoloji uzmanları tayin etmelidir.

6 - Camilerde halka yönelik Kur'an ve dinî bilgiler öğretimine önem verilmelidir.

7 - Diyanet İşleri Başkanlığının yurt dışı hizmetlerindeki müşavirlik ve diğer hizmetlerle ilgili mevzuat yeniden düzenlenmeli ve özellikle müşavirler için -merkezde şu kadar yıl çalışmış olmak şartı yerine- İlahiyat mezunu olmak yeterli görülmelidir.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmet Koç, "Diyanet İşleri Başkanlığı ve Yaygın Din Eğitimi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2001, sy. 8.

Ali Fuat Başgil, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul, 1960.

Din ve Lâiklik, İstanbul, 1985.

Bülent Daver, *Türkiye Cumhuriyetinde Lâiklik*, Ankara, ts.

Devlet Memurları Maâşâtının Tevhid ve Teâdülüne Dair Kanun, *Düstûr*, III, tertip 10/2.

Doğu Perinçek, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, İstanbul, 1985.

Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul, 1989.

Evkaf Umum Müdürlüğünün 1931 Malî Senesi Bütçe Kanunu, *Düstür*, III, Tertip c. 12.

Hüseyin Hatemi, *Batılılaşma*, İstanbul, 1987.

İbn Sa'd, *Tabakât*, Beyrut, 1968.

İştar, B. Tarhanlı, *Müslüman Toplum "Laik" Devlet*, ts.

M. Ali Ayni, *Daru'l-Fünûn Tarihi*, İstanbul, 1927.

Mehmet Taplamacıoğlu; *Din Sosyolojisi*, Ankara, 1988.

Mümtaz Soysal, *Anayasanın Anlamı*, İstanbul, 1990.

Nihat Aytürk – Yaşar Çelik – E. Şahin Arslan, *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilâtı (1924-1988)*, *Diyanet Dergisi*, c. 25, sy. 1.

Özer Ozankaya, *Atatürk ve Lâiklik*, Ankara, 1981.

Reyhan Sunay, *Avrupa Sözleşmesinde Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları*, Ankara 2001.

S. Gencay Şaylan, *İslâmiyet ve Siyaset*, Ankara, 1987.

Siddik Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumi Eserleri*, İstanbul, 1952.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu, *Düstür*, III/V, 1931: 667.

Veli Ertan, "Tarihte Şer'iyye ve Evkaf Vekilleri", *Diyanet Dergisi*, 1968, c. VII, sy. 78-79.

Dipnotlar:

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (İstanbul, Türkiye)

¹ Bu çalışma, T.C. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden oluşan bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. **Başkan:** Prof.Dr. Cahit BALTACI **Sekreter:** Doç.Dr. Murat SÜLÜN. **Komisyon Üyeleri:** Prof.Dr. Fahrettin ATAR, Prof.Dr. Mustafa ÇAĞRICI, Prof.Dr. Yakup ÇİÇEK, Prof.Dr. Vecdi AKYÜZ, Doç.Dr. Ömer ÇELİK, Doç.Dr. Nebi BOZKURT, Doç. Dr. Hasan ELİK, Dr. Hasan CİRİT, Dr. Hasan HACAK. Çalışma, komisyon üyelerinden olan Doç.Dr. Ömer Çelik tarafından yeniden düzenlenerek, Orta Asya halklarına hitaben yayınlanmaktadır.

² Veli Ertan, "Tarihte Şer'iyye ve Evkaf Vekilleri", *Diyanet Dergisi*, 1968, c. VII, sy. 78-79 sh. 32.

³ Ahmet Koç, "Diyanet İşleri Başkanlığı ve Yaygın Din Eğitimi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İst. 2001, sy. 8, sh. 140.

⁴ Ahmet Koç, agm, s. 142.

⁵ Nihat Aytürk – Yaşar Çelik – E. Şahin Arslan, *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilâtı (1924-1988)*, *Diyanet Dergisi*, c. 25, sy. 1, sh. 34.

⁶ Devlet Memurları Maâşâtının Tevhid ve Teâdülüne Dair Kanun, *Düstür*, III, tertip 10/2, sh. 1051, 1064, 1066.

⁷ Aytürk ve arkadaşları, agm, sh. 34, 35.

⁸ Evkaf Umum Müdürlüğünün 1931 Malî Senesi Bütçe Kanunu, *Düstür*, III, Tertip c. 12, sh. 551.

⁹ Aytürk ve arkadaşları, agm, sh. 35.

¹⁰ İştar, B. Tarhanlı, *Müslüman Toplum "Laik" Devlet*, 168 (Turhan Feyzioğlu'ndan naklen).

¹¹ Mümtaz Soysal, *Anayasanın Anlamı*, İstanbul 1990, 260. Benzer görüş için bk., Doğu Perinçek, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, İstanbul 1985, 307.

¹² Özer Ozankaya, *Atatürk ve Lâiklik*, Ankara 1981, 186.

¹³ Reyhan Sunay, *Avrupa Sözleşmesinde Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları*, Ankara 2001, 276-277 (Mahkeme kararı için bk., E.1993/1, k. 1993/2, KT.23.11.19-93, AMKD, sy.30, c.2, s.926-927)

¹⁴ Başgil, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul, 1960, 133.

¹⁵ Başgil, age, 155; a.mlf., *Din ve Lâiklik*, İstanbul, 1985, 204, 205.

¹⁶ Başgil, *Din ve Lâiklik*, 204-206.

¹⁷ Başgil, age, 206-207.

¹⁸ Tarhanlı, age, 173; Hatemi, *Batılılaşma*, İstanbul, 1987, 64, 113.

¹⁹ Tarhanlı, age, 173 (23 Kasım 1991 tarihli Türkiye Gazetesi, 3, 13'ten).

²⁰ Tarhanlı, age, 173.

²¹ Onar, *İdare Hukukunun Umumi Eserleri*, İstanbul 1952, 565,

²² B. Daver, *Türkiye Cumhuriyetinde Lâiklik*, Ankara, 88-90 dan, İftar B. Tarhanlı, age, 177.

²³ S. Gencay Şaylan, *İslâmiyet ve Siyaset*, Ankara 1987, 58; Doğu Perinçek, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, İstanbul 1985, 307; Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, Ankara 1988, s. 287-288

²⁴ Tarhanlı, age, s. 178.

²⁵ Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul 1989, 194.

²⁶ Güngör, age, s. 193-194.

²⁷ Bkz. Gerekli değişiklikler yapılmış olarak; AİHM Avusturya aleyhine "Arzte für das Leben" Plattform davasının 21 Temmuz 1988 kararı; A serisi, 139 no, sayfa 13, m. 32.

²⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, Beyrut, 1388/1968, IV, 205.

²⁹ Tevhid-i Tedrisat Kanunu, *Düstur*, III/V, 1931: 667.

³⁰ M. Ali Ayni, *Daru'l-Fünûn Tarihi*, İstanbul 1927, s. 36-37.